

Janez Polajnar

Sramežljivost kot branik pred »nečistim« v družbi 19. stoletja

»Dolgo časa naj bi menda prenašali viktorijanski način življenja in še danes ga prenašamo. Kot da je v grbu naše seksualnosti sramežljiva kraljica, zadržana, nema, licemerska.«¹

Polajnar Janez, mag., Gubčeve brigade 61, SI – 1000
Ljubljana

176(497.4)"18"
94(497.4)"18"

SRAMEŽLJIVOST KOT BRANIK PRED »NEČISTIM«
V DRUŽBI 19. STOLETJA

Sramežljivost je bila tisti notranji čut človeka, ki bi posamezniku moral omogočiti, da izpolni stroge zahteve morale. Bila je tudi tisti čut, ki naj do »prepovedanih občutkov« vzpostavi distanco, prag, ob katerem naj človek začuti mučnost in odvrtnost. Sramežljivost je potemtakem morala zagotoviti strah pred Bogom, pred družbo in pred drugimi avtoritetami.

Krščanske moraliste na Slovenskem je težilo, da sramežljivost med prebivalstvom različnih slojev ni enakomerno razširjena in tudi ne zahtevana. Vedno večja razširjenost pritiklin modernega sveta, kot so večja mobilnost ljudi zaradi železnice, večja pismenost ter vse boljši in lažji dostop do časopisja in literature, so sprožili splošno zaskrbljenost nad nravnim stanjem podeželskega prebivalstva.

Pomembna sprememba v javni obravnavi spolnosti (oziroma njeni neobravnavi) je v časopisju na Slovenskem povezana z zaostritvijo odnosov med političnima strankama. Liberalci so še posebno radi napadali prislovično nraavno čistost katoliške stranke in njenih pripadnikov.

Ključne besede: morala, seksualnost, sramežljivost, katoliška morala.

¹ Michel Foucault: *Zgodovina seksualnosti 1, Volja do znanja*, Ljubljana, 2000, str. 7 (dalje Michel Foucault: *Zgodovina seksualnosti 1*).

Polajnar Janez, MA, Gubčeve brigade 61, SI – 1000
Ljubljana

176(497.4)"18"
94(497.4)"18"

BASHFULNESS AS A BULWARK AGAINST
"IMPURITY" IN 19TH-CENTURY SOCIETY

Bashfulness was that inner sense that was supposed to enable each individual to meet the strict demands of morality. It was also the sense that should create a distance from "forbidden feelings", the threshold at which man would start to feel discomfort and disgust. Bashfulness therefore had to ensure fear of God, of society and of other authorities.

What formed a heavy burden on the minds of Christian moralists in Slovenia was the fact that bashfulness was spread unevenly among people of different social strata and also that it was not mandatory. Ever greater circulation of modern-world conveniences, like, for example, increased mobility because of the railway, higher literacy and easier access to newspapers and literature, resulted in a general concern about the morals of the rural population.

An important turn in the public debate (or the lack thereof) about sexuality in Slovene newspapers is closely related to the strained relations between the two political parties. The liberals were particularly keen to attack the proverbial moral purity of the Catholic party and its members.

Key words: morality, sexuality, bashfulness, Catholic morals.

Občutek par excellence – sramežljivost in občutek krivde ter njun vpliv na človeka

Človeški nagoni so bili in so še podvrženi omejitvam družbe. Meščansko 19. stoletje je tem omejitvam in nadzoru seksualnosti namenilo posebno mesto. Na splošno je bila spolna morala 19. stoletja zelo puritanska in »se je osredotočala na krepotne in legitimne zakonske odnose in se raztezala na celoten način življenja posameznikov in družbenih skupin (antihedonizem, dosledno privrženo Zakonu 'svetemu življenju' - pa čeprav s tostransko orientacijo, zatiranje sproščenega 'statusa naturalis')«.² Sramežljivost in občutek krivde sta pri tej družbeni regulaciji spolnih nagonov imela pomembno vlogo.

Sramežljivost je bila tista »čednost«, tisti notranji čut človeka, ki bi posamezniku moral omogočiti, da izpolni stroge zahteve morale. Bila je tudi tisti čut, ki naj do »prepovedanih občutkov« vzpostavi distanco, prag, ob katerem naj človek začuti mučnost in odvrtnost. Prag, ob katerem se pojavi občutek krivde in poznejše kesanje ob spolnih užitkih, pa najsibodo v mislih, besedah ali dejanjih. Sramežljivost je potemtakem morala zagotoviti strah pred Bogom, pred družbo in pred drugimi avtoritetami. Strah pred kršitvijo pravil, ki so jih postavile avtoritete. Moralne avtoritete, ki so spolnost in slo po njej označile za grešno, če akt ni imel namena spočetja. »Stvarnik je položil slo in težnjo po njej v samo naravo, da bi človeka privabil k stvari, ki je sama na sebi umazana in katere posledice so obremenjujoče.«³ Sramežljivost posameznika se je tako izoblikovala na podlagi sodb s strani avtoritet, ki so se vzpostavile v procesu vzgoje. Avtoriteta je glede »sramežljivosti predstavljala oko drugih, bila je družbeni običaj, navada, ritualna koda«.⁴ V človeku se je ob kršitvah tako sprožal konflikt med občutenjem in avtoriteto, užitkom in občutkom krivde. »Konflikt, ki se izraža v sramu-strahu, ni le

konflikt posameznika s prevladujočim družbenim mnenjem, temveč je konflikt, ki ga povzroči vedenje posameznika med njim samim in tistim delom njegovega jaza, ki reprezentira to družbeno mnenje; gre torej za konflikt njegove lastne duševne ekonomije; on sam se spozna za manjvrednega.«⁵

Pronicljiva Agnes Heller je med drugim ugotavljala: »Krivda je ali ovekovečenje sramu ali pa slabe vesti; je zavest moralnega, ki mora biti poplačano. Manj kot je lahko ali manj kot bo lahko poplačano, bolj mučen oziroma neznosen postaja občutek krivde.«⁶ Torej je njena funkcija, da preusmeri vedenje posameznika na pot, ki je v skladu z lastnimi moralnimi ali etičnimi standardi. Posebej pomembna je bila in še je v našem prostoru katoliška cerkev oziroma krščanska vera, njena vzgoja in »nenavaden poudarek, ki ga židovsko-krščanska tradicija zahodne civilizacije daje na posameznikovo osebno moralno sodbo. Tradicija, ki je bila pozorna na stopnjo njenega poudarka in njenega učinkovanja na razvoj moralnega nadzora znotraj posameznika.«⁷

Pomen občutka krivde je raziskoval tudi Freud, ki je v svoji razpravi *Nelagodje v kulturi* občutku krivde pripisal osrednjo vlogo pri kulturnem razvoju, o njegovem namenu pa je zapisal: »Da bi občutek krivde prikazali kot najpomembnejši problem kulturnega razvoja in pokazali, da se ceno za kulturni napredek plačuje z izgubo sreče zaradi povečevanja občutka krivde.«⁸ O izjemnem vplivu in pomembnosti sramežljivosti v družbi je prepričana tudi že omenjena Agnes Heller, ki pravi, da je po njenem mnenju, ki ga sicer podaja z določenimi

² Marija Jurić Pahor: *Narod, identiteta, spol*, Gorica, 2000, str. 26.

³ Hieronimus Noldin: *De sexto praecepto et de usu matrimonii*, 1911. Citirano po Uta Ranke Heinemann: *Katoliška cerkev in spolnost*, Ljubljana, 1992, str. 286.

⁴ Agnes Heller: *The Power of Shame, A Rational Perspective*, London/Boston/Melburne/Henly, 1985, str. 3 (dalje Agnes Heller: *The Power of Shame*). O tem glej še zbornik *The Many Faces of Shame*, Ed. Donald L. Nathanson, New York/London 1987.

⁵ Norbert Elias: *O procesu civiliziranja, Sociogenetske in psihogenetske raziskave*, Drugi zvezek: *Spremembe v družbi*, Osnutek teorije civiliziranja, Ljubljana, 2000, str. 361 (dalje Norbert Elias: *O procesu civiliziranja*).

⁶ »Guilt is the perpetuation of either shame or the pangs of conscience; it is the consciousness of a moral debt which has to be repaid. The less it can or will be repaid, the more tormenting the guilt feeling becomes.« Agnes Heller: *The Power of Shame*, str. 2. O tem sramu glej še zbornik *The Many Faces of Shame*, Ed. Donald L. Nathanson, New York/London 1987.

⁷ R. L. Jenkins: *Guilt Feelings: Their Function and Dysfunction*; v: *Feelings and Emotions, The Mooseheart Symposium*, Edited by Martin L. Reymert, C. E. Clifford, T. Morgan, New York/Toronto/London, 1950, str. 353 (dalje R. L. Jenkins: *Guilt Feelings: Their Function and Dysfunction*).

⁸ Sigmund Freud. *Nelagodje v kulturi*, Ljubljana, 2001, str. 84.

zadržki, sramežljivost moralni občutek par excellence.⁹

Občutek krivde, ki posledično povzroča kesanje in »varuje« pred nečistim, »izhaja iz bolečega občutka, občutka nevrednosti, povezanega s preširoko neskladnostjo med posameznikovim vedenjem in moralnimi in etičnimi standardi, ki si jih sam postavi. Kot taki so občutki krivde predvsem notranji in osebni, saj rezultirajo iz lastne sodbe in po ponotranjenih standardih.«¹⁰ Občutek krivde pa se ne javlja kot nekak poziv k umiku nagonov, temveč jih preobrazi in sublimira tiste, ki niso v skladu z idealom jaza in odnosom do Boga. Ideal in odnos do Boga, ki ga je v naši kulturi oblikovala krščanska vera, pa »nosi v sebi nevarnost, da svoje vernike obteži z neverjetnim in represivnim občutkom krivde. /.../ Obsedenost z absolutno čistočo namreč spremeni izpraševanje vesti v sovražno gledanje na vsako popustljivost do spontanosti.«¹¹

Mnenje, da je sramežljivost eden najpomembnejših občutkov za kulturni razvoj, so zagovarjali tudi katoliški moralisti, ki pa so v sramežljivosti videli predvsem branik deviške čistosti. Sramežljivost so zato poskušali vsaditi v zavest otroka že med procesom vzgoje. Vest, ki je nosila prepričanje, da so spolni nagoni grešni in da se jim je za dosego večnosti potrebno čim bolj upirati in jih nadzorovati, je tako v veliki meri nadzorovala človeško vedenje v družbi in v spalnici. Očitno je, da so moralisti to poznali. Domnevamo lahko, da tudi iz lastne izkušnje. Poznali so delovanje sramežljivosti kot stalnega notranjega strahu in kot ponotranjenje družbene prisile. Sami verjetno sramežljivosti niso dojemali v omenjenem smislu. Vedeli pa so, da samonadzor predstavlja najboljšo obliko nadzora nad celotnim človeškim mišljenjem in vedenjem. Notranji boj in potlačitve nagonov so dojemali kot trnovo pot, ki vodi v raj večnega življenja, zato so sramežljivost razumeli kot temeljno in nepogrešljivo moralno vrednoto oziroma čednost.

V katoliški miselnosti se je kot najboljšo sredstvo za ohranitev čistosti in sramežljivosti ve-

dno ponujal pobeg za (npr. samostanske) zidove, priporočala pa se je pazljiva budnost do vsega posvetnega. Sramežljivost je pri tem odigrala ključno vlogo. Papež Pij XII. je na primer v encikliki iz petdesetih let 20. stoletja *O svetem devištvu* podal nasprotno mnenje tistim, ki menijo, da se morajo kristjani, posebno še duhovniki, seznaniti z nevarnostmi sveta in tako preizkušati svojo čistost in sposobnost, da se uprejo. »Zaradi tega dopuščajo /.../ branje ljubezenskih romanov, ki se nahajajo na Indeksu prepovedanih knjig ali tistih, ki so prepovedane po naravnem pravu. /.../ Pri tem nam dobro služi opomin sv. Avgušтина: 'Ne govorite, da so vam srca čista, če so vaše oči nečiste, saj je nečisto oko znak nečistega srca.'«¹²

Če na sramežljivost pogledamo skozi očala Michela Foucaulta, je ta del mehanizma oblasti, ki je hotel vedno bolj nadzorovati seksualnost. »Zdravniški pregled, psihiatrična preiskava, pedagoško poročilo, družinski nadzori imajo lahko za skupen in očiten cilj to, da rečejo ne vsem blodečim in neplodnim seksualnostim.«¹³ In človeška vest, ki ponotranji zahteve avtoritete po Bogu ljubi čistosti, je bila pri tem nadzoru najbolj učinkovita. »V primeru vesti je avtoriteta uporaben razum (practical reason), ki se lahko manifestira kot notranji glas.«¹⁴ V svoji idealno učinkoviti obliki bi verjetno morala sramežljivost zagotoviti, da bi bil prag, ob katerem človek začuti mučnost, prekoračen že ob sami misli na nedovoljen grešni užitek in zato povzročiti določene psihične težave, kot je občutenje krivde in kesanje. Sramežljivost naj bi bila namreč z vzbujanjem mučnosti po prepričanju mnogih najboljše obramba mladine, posebej mladih deklet, pred poželjivimi in grešnimi mislimi ali dejanji, ki jo je bilo potrebno zato razvijati in negovati.

Sicer je sramežljivost do določene mere naravni občutek. Preučeval ga je tudi zdravnik Iwan Bloch v svoji knjigi o seksualnem življenju iz leta 1907, kjer je razmišljal takole: »Občutek sramu ni prirojen človeku, temveč je to specifičen produkt civilizacije, to je poseben mentalni fenomen, ki je bil

⁹ Agnes Heller: *The Power of Shame*, str. 6.

¹⁰ R. L. Jenkins: *Guilt Feelings: Their Function and Dysfunction*, str. 353.

¹¹ Žan Delimo: *Greh i strah, Stvaranje osečaja krivice na Zapadu od XIV. do XVIII. veka I*, Novi Sad, 1986, str. 452 (dalje Žan Delimo: *Greh i strah*).

¹² Pius XII.: *Enciklika sv. Oca pape Pija XII. 'O svetom djevičanstvu'*, Đakovo, 1954, str. 25.

¹³ Michel Foucault: *Zgodovina seksualnosti 1*, str. 49.

¹⁴ Agnes Heller: *The Power of Shame*, str. 3.

»Preklemanski Amor, kaj si storil?«

res prisoten že pri golem človeku, vendarle pa je to predvsem karakteristika oblečenega človeka.«¹⁵

Podobno je o sramežljivosti, občutku krivde, kesanju in povezanih psihičnih strukturah razmišljal nekoliko kasneje tudi Norbert Elias,¹⁶ ki pa se je pri razmišljanju v mnogočem oprl na Freuda: »V skladu z ugotovitvami tega raziskovanja je zlasti naslednja ideja, da se namreč kesanje in z njim povezana psihična struktura, ki jo tukaj po Freudovi, čeprav ne čisto v njegovem smislu, označujemo kot nadjaz – izražata v posamezniku skozi preplet družbenih odnosov, v katerem odraža, da je torej ta nadjaz – z eno besedo – sociogen.«¹⁷ Iwan Bloch pa v svojem »današnjem času« ugotavlja, da »je bil naravno utemeljen občutek sramu intenziviran do nenaravne stopnje in je bil potvorjen do te mere, da je to pretiravanje s sramežljivostjo, to neprestano potlačevanje nenevarnih naravnih dejavnosti in občutkov, pripeljalo do tega, da se skrita hrepenenja povečujejo in ravno to je tisto, kar priliva olja na ogenj mesenega poželenja.«¹⁸

Sramežljivost in spolna morala 19. stoletja

Občutek sramežljivosti je deloval v okviru spolne morale družbe oziroma je izhajal iz njenih zahtev po npravstvenem vedenju. Sram naj bi bila že tista prva reč, ki naj bi jo občutila Adam in Eva, potem ko sta ugriznila v jabolko z drevesa spoznanja dobrega in hudega. Pred tem sta bila namreč gola: »Bila pa sta oba naga, človek in njegova žena, a ju ni bilo sram.«¹⁹ Po storjenem grehu sta spoznala, da sta gola, zato sta si sešila liste smokve in si naredila predpasnika.²⁰ Do takrat sta, po utemeljitvi sv. Avgušтина, »v prvobitnem stanju pravičnosti in resnice Adam in Eva popolnoma kontrolirala vse težnje svojih teles, predvsem pa svoje seksualno poželenje«. S storjenim grehom »nista postala podvržena samo trpljenju in smrti, ampak sta izgubila tudi tisto stanje, v katerem so bile strasti podvržene volji, ki jima je bila dana kot posebna milost. /.../ Tako je človek postal splet nasprotujočih si teženj. Od takrat je 'razdeljen, raztresen in samemu sebi tuj.'«²¹ Krivda tako v katoliški teologiji temelji na konceptu izvirnega greha in je del posameznika. Občutek krivde pa pomeni tudi naslednji korak v individualiziranju krivde v smislu ločitve družbenih odnosov.²²

Moralistom pa se je dozdevalo, da v družbi sramežljivost še vedno ni dosegla svoje prave veljave. Meščanski sloj, ki je bil nosilec morale 19. stoletja, je videl zgoraj dvorno razuzdanost in pod seboj nekultivirane ter nemoralne nižje sloje. Meščanski sloj, ki se je uveljavljal, je postavil lastne dosežke in moralnost nasproti plemstvu, sloju, ki so ga imeli za neproduktivnega, pomehkuženega, nenaravnega in moralno pokvarjenega. »Samolegitimiranje srednjih slojev (torej meščanstva, op. a.) s krepostjo in izobrazbo postaja čedalje bolj odločno in izrecno, pri tem pa je vedno bolj razvidna polemika proti zunanemu, površnemu vedenju, ki vlada na dvorih.«²³

¹⁵ Iwan Bloch: *Sexualleben unserer Zeit*, Berlin, 1907, str. 128 (dalje Iwan Bloch: *Sexualleben unserer Zeit*).

¹⁶ O Eliasovemu konceptu sramu in tudi celotni teoriji procesa civiliziranja se od osemdesetih let naprej precej razpravlja. Med najbolj izpostavljenimi nasprotniki Eliasovih razmišljanj je Hans Peter Duerr, ki v prvem zvezku (od petih – vsi nosijo podnaslov *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß*) *Nacktheit und Scham* (če se ustavim samo pri temi razprave), denimo predstavi razvoj zelo drugače. »Pri sramu se osredotoči na genitalni sram. Sram, ki naj bi prekrival razgaljeni genitalni del, naj ne bi bil nikakršna zgodovinska slučajnost, ampak naj bi pripadal človeški naravi. Ženski genitalni sram vidi kot ekskluzivnost v dobro določenega ljubezenskega partnerja. Želi prikazati, da so se ljudje v manjših in tradicionalnih skupnostih s pripadnostjo določeni skupini veliko bolj ozko prepletali, kot je to v današnjem primeru; kar pomeni, da je neposredna socialna kontrola, kateri je bil posameznik podvržen, bila veliko bolj neizogibna in dosledna. Duerr tu prevzame, brez tematiziranja, že tradicionalni etnološki koncept »Schamgesellschaft«, ga zoži – s tem, da ga omeji na genitalije – in dopolni, nadomesti (stattet aus) z neko posebno moralno superiornostjo.« Edith Saurer: *Zur Säkularisierung des Sündekonzepts*, v: *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung, Neue Wege der Religionsgeschichte*, Hrsg. Michael Weinzierl, Wien 1997, str. 203.

¹⁷ Norbert Elias: *O procesu civiliziranja*, Prvi zvezek, op. 78, str. 303.

¹⁸ Iwan Bloch: *Sexualleben unserer Zeit*, str. 157.

¹⁹ Sveto pismo *Stare in Nove zaveze*, Slovenski standardni prevod, Prva Mojzesova knjiga (Geneza), 2/25, Ljubljana, 1996, str. 55.

²⁰ Ibidem, 3/7.

²¹ Žan Delimo: *Greh i strah*, str. 370.

²² Edith Saurer: *Scham und Schuldbewußtsein. Überlegungen zu einer möglichen Geschichte moralischer Gefühle unter besonderer Berücksichtigung geschlechtsspezifischer Aspekte*, v: »Das Weib existiert nicht für sich«, Hg. Heide Dienst, Edith Saurer, Wien 1990, str. 21.

²³ Norbert Elias: *O procesu civiliziranja*, Prvi zvezek, str. 81.

V 19. stoletju je sramežljivost tako postala ena najpomembnejših lastnosti, ki jih je moral imeti posameznik, da se je lahko upiral nagoni sli. Sramežljivost naj bi si človek pridobil s procesom vzgoje in izobraževanja, saj je bila nujna za vključitev v družbo, v kateri naj bi vladalo to, kar Freud imenuje »kulturna« spolna morala. Ta pa je imela v 19. stoletju dvojna merila. Moškemu, ki je zadovoljitev svojih nagonov poiskal zunaj družbeno sprejemljivega, je to spregledovala, ženske pa so bile podvržene bistveno strožjemu družbenemu nadzoru. *»Izkušnje nas učijo, da se dokaj pogosto poslužuje stopnje seksualne svobode, ki mu jo priznava tudi najstrožja seksualna disciplina, četudi samo molče in z odporom. 'Dvojna spolna morala', ki velja v naši družbi za moške, je najboljše priznanje tega, da družba ne verjame v izvedljivost predpisov, ki jih je sama izdala.«*²⁴

Meščanstvo je tako razvilo pravila in norme spolnih razmerij med ljudmi, jih rigorozno predpisovalo in jih tudi uveljavilo. Hkrati pa je za svoje moške člane meščanska družba razvila dvojna merila, ki so jih izkoriščali meščanski gospodje. Dokler niso obiski javnih hiš postali splošno znani in v oči preveč zbudili celotne družbe, so bili tolerirani. Medtem so mnogi mladi sinovi zaradi dvojnega merila vstopali v svet spolnosti preko izkušenj s sobaricami in služkinjami, ki so jih v svoje »varstvo« mnogokrat jemali tudi njihovi očetje. *»Nekatere služkinje so se temu vdajale, ker so se bale izgubiti zaposlitev, ali pa so bile žrtve svoje neizkušenosti.«*²⁵ Mnogokrat so morala dekleta zapustiti službo na ženino zahtevo, saj je bila moževa ljubeznivost do služkinje preveč očitna.²⁶ Meščanska dekleta so bila podvržena bistveno večjemu družinskemu in družbenemu nadzoru, ki je iz njih poskušal narediti aseksualna bitja. *»Ženska je morala slej kot prej stopiti v zakon nedotaknjena, medtem ko je hotel*

*biti moški v spolnosti izkušen. Da bi uveljavili ta vzorec meščanske dvojne morale, so žensko ob prelomu 20. stoletja s pomočjo (meščanske) medicine in psihologije deseksualizirali.«*²⁷

Foucault je za »meščansko stoletje« ugotavljal, da je prineslo s seboj bistveno poostren nadzor nad seksualnostjo. *»Pravijo, da je v začetku 17. stoletja še veljala določena odkritost. /.../ Predpisi o nedostojnem, nespodobnem, spotakljivem so bili povsem ohlapni, če jih primerjamo s tistimi iz 19. stoletja.«*²⁸ Tudi George L. Mosse je menil, da sta moderno vedenje in morala proizvod procesa, ki se je dogajal v poznem 17. in v 18. stoletju, vrhunec pa se je ujel z zmago meščanstva.²⁹ Za dosego dopadljive spodobnosti je človek potreboval posedovanje sramežljivosti kot notranjega glasu moralne avtoritete. Ta je bila zelo izključujoča. Morala 19. stoletja ni dopuščala učenja spodobnega življenja na primerih, ki so opisovali nespodobnost. Že sam opis »nečistih« dejanj bi namreč lahko pohujšal nedolžno dušo. Sramežljivost je morala obstajati *per se* in ne nastati iz spoznanja greha. Nastati je morala iz samega strahu pred žaljenjem moralne avtoritete, Boga, ki vse vidi, pa tudi staršev, družbe. Zato so moralisti zahtevali, kot sem že omenil, stalno pozornost do vsega, kar bi lahko vodilo do kakršnegakoli soočenja z »nečistim«: *»Kaj je torej pozornost? Sledeče je preprosta, pravilna in globokoumna razlaga: pozornost je spominjanje na tisto, kar ni dano nobenemu drugemu bitju, razen človeku in kar na zemlji posedujemo samo mi sami; je spominjanje na tisto, kar je v nas in drugih božjega, je religiozni čut, ki to spominjanje navdihuje.«*³⁰

Če je Erazem Rotterdamski v 16. stoletju v knjigi, namenjeni vzgoji, z naslovom *Colloquia* (Družinski pogovori) lahko prikazal mladeniča, ki snubi dekle, ob tem pa celo pogovor med njim in prostitutko ter s pogovorom razkril pravilno moralno ravnanje, se je knjiga nemškemu pedagogu iz 19. stoletja zdela povsem neprimerna, saj je pri-

²⁴ Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala in moderna nervoznost [Die »kulturelle« Sexualmoral und die moderne Nervosität] (1908), v: Problemi, št. 5/6, 2002, str. 147 (dalje Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala).

²⁵ Janja Žagar: Služkinje v Ljubljani, Traditiones 15, 1986.

²⁶ »Naravnost nepopravljiv je bil npr. kavarnar Jakob V., ki je kot brencelj obletaval domače služkinje. V svojem stanovanju na Turjaškem trgu št. 1 je leta 1904, denimo, neprestano zalezoval in nagovarjal h grehu mlado, komaj 18-letno služkinjo Angelo S. Naslednje leto srečamo pri Jakobu V. novo služkinjo, Katarino P. Pri njem je bila v službi od konca oktobra, nato pa jo je moral Jakob V. na zahtevo žene odpustiti ...«, Andrej Studen: Stanovati v Ljubljani, Ljubljana, 1995, str. 156, 157.

²⁷ Reinhard Sieder: Socialna zgodovina družine, Ljubljana, 1998, str. 136.

²⁸ Michel Foucault: Zgodovina seksualnosti 1, str. 7.

²⁹ George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost, Morala srednjih razredov in spolne norme v moderni Evropi, Ljubljana 2005, str. 13–14 (dalje George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost).

³⁰ Felix Dupanloup Bischof von Orléans: Die großen Pflichten der christlichen Frau, Conferenzzreden, Mainz 1881, str. 155.

našala védenje o stvareh, o katerih se ne govori. »Kakšni neki razgovori o rečeh, o katerih fantje nič ne razumejo. /.../ Erazem tukaj slika pohoto na najbolj prostaški način in potem dodaja nekaj, kar naj bi bilo vzgojno.«³¹ Podobno kot Erazem se je lotil pisanja tudi Adolph Freiherr von Knigge v svoji knjigi *O občevarju med ljudmi*, prvič izdani leta 1788. Tudi on govori o zapeljevanju ter občevarju s koketami in ljubicami. Sicer »bi si želel, da bi se človek takih žensk izogibal kot kuge. Če pa se zgodi ta nesreča, da se ujame v takšno zanko, bo redkokdaj imel toliko hladnega razuma, da bi prebral poglavje iz moje knjige, preden bi obiskal tako bitje.«³² Baron Knigge je opisoval reči, ki so bile kasneje zaradi vsebine označene kot pohujšljive in v greh zavajajoče. Od konca 18. stoletja, predvsem pa v 19. stoletju, je spolnost namreč prihajala pod vedno večji družbeni nadzor, pripisovalo se ji je vedno več negativnih učinkov na človeško dušo in telo. Zato tudi seznanjanje s takšnimi deli, kot sta bili opisani zgoraj, ni bilo priporočljivo oziroma dovoljeno. Vedno pogostejše sta človeška seksualnost oziroma nekontrolirano prepuščanje seksualnosti postajala vzrok bolezni, norosti in podobnega.³³ Zaradi vseh teh nevarnosti, ki so pretile ob vdajanju nagonom, sta občutek krivde in sram postala stalna spremljevalca spolnosti, saj naj bi dušo in telo ščitila pred grozečimi nevarnostmi, ki jih je ta skrivala v sebi. Do enake ugotovitve je prišel tudi Thomas Laqueur, ko je preučeval problem samozadovoljevanja. V svoji knjigi z naslovom *Solitary sex* je zapisal: »Samozadovoljevanje tisočletja ni predstavljalo ne vem kakšne teme in na začetku 18. stoletja je začelo prežemati zahodni svet. /.../ Zaskrbljenost nad pojavom je pripeljala skoraj celotno medicinsko stroko do prepričanja, da masturbacija lahko povzroči hrbtenično tuberkulozo, epilepsijo, mozolje, norost in ostale duševne bolezni, splošno hiranje in stotine ostalih bolezni.«³⁴ Nasploh je bilo 19. stoletje praktično obsedeno s preprečevanjem tega »groznega« greha. O moralistih pa lahko domnevamo, da so te »znanstvene« ugotovitve medicine poznali ter s pridom uporabljali kot dokaze in oporo za svoje nauke. Grešnik zato ni čakal več le posmrtno sod-

be, saj ga je kazen v obliki bolezni lahko doletela že v času zemeljskega življenja.

Hkrati pa je nastajala zarota molka, ki se je dokončno oblikovala v 19. stoletju in je občutno spremenila tudi odnos in občutenje spolnosti, higiene in telesa nasploh. Sama po sebi je bila paradoksalna. O spolnosti se ni govorilo neposredno. »Ne da bi bilo to treba reči, je moderna sramežljivost dosegla, da se o njem ne govori, in to s samim delovanjem pripovedi, ki usmerjajo ena k drugi: nemošti, ki s samim molkom nalagajo tišino. Cenzura.«³⁵ Foucault je poudaril: »'Spravljanje seksa v govor' je bilo daleč od tega, da bi prestajalo proces omejevanja, pač pa je bilo nasprotno podvrženo mehanizmu vse močnejšega vzpodbujanja; da tehnike oblasti, ki se izvajajo nad seksom, niso ubogale načela strogega izbora, ampak nasprotno načelo širjenja in uvajanja mnogoličnih seksualnosti in da se volja do znanja ni ustavila pred tabujem, ki se ga ne sme dvigniti, pač pa se je zagrizeno lotila – nedvomno skozi številne zablode – ustvarjanja znanosti o spolnosti.«³⁶

Značilno, v smislu zarote molka, je bilo tudi dejstvo, da pisci bontonov podrobnejših nasvetov o telesni higieni niso dajali. Svojo pozornost so namenjali zgolj določenim delom telesa: lasem, zobem, odkritim delom rok in nog. Celo telo in drugi (pokriti) deli telesa pa se komaj omenjajo.³⁷ Omemba pokritih delov telesa je v sebi nosila nevarnost pohujšanja. Omemba spolovil je bila zato tudi v zdravniško-porodniških priročnikih zelo redka.³⁸ Knjig, nasvetov in člankov o dolžnostih žene, lepoti devištva, na kratko, o nadzoru lastne seksualnosti, tako ni manjkalo, saj so skozi Foucaultjevske »spravljanje seksa v govor« poskušali pri ljudeh doseči trajno spoštovanje, poveljevanje lepote devištva in seveda ravno nasproten odnos do seksualnosti. To je privedlo do pomnožitve govorjenja o seksu, sicer skozi pravila spodobnosti in pravih izjav, do povečanja obsega govora o spolnosti.³⁹ Krščansko vzgojna literatura tu ni bila izjema

³¹ Norbert Elias: *O procesu civiliziranja*, Prvi zvezek, str. 304.

³² Adolph Freiherr von Knigge: *Über den Umgang mit Menschen*, Frankfurt 1977, str. 199.

³³ O tem tudi Peter Lewis Allen: *The Wages of Sin, Sex and Disease, Past and Present*, Chicago/London, 2000.

³⁴ Thomas W. Laqueur: *Solitary Sex, A Cultural History of Masturbation*, New York, 2003, str. 185.

³⁵ Michel Foucault: *Zgodovina seksualnosti 1*, str. 21.

³⁶ *Ibidem*, str. 17.

³⁷ Ulrike Döcker: *Die Ordnung der bürgerlichen Welt, Verhaltensideale und soziale Praktiken im 19. Jahrhundert*, Frankfurt/New York 1994, str. 105.

³⁸ Pa še tu gre za omembe ženskih spolovil. Glej Andrej Studen: *Za zdravje je potrebna snažnost: razpravljanje o nasvetih za telesno higieno v 19. stoletju na Slovenskem*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2, 2005, str. 19–29.

³⁹ Michel Foucault: *Zgodovina seksualnosti 1*, str. 21–39.

in je sama obilno prispevala k ustvarjanju »znanosti o spolnosti«. Iwan Bloch je menil, da »zunanjost vzpodbuda za teološko obravnavo seksualnih vprašanj deloma ponujajo priznanja perverznih posameznikov v spovednicah, deloma pa javni škandali. V obeh primerih je kazuistika iskala določene norme za presojo različnih zadev, ki se dotikajo spolnega življenja, da bi jih presodila iz teološkega zornega kota. To pa ne bi bilo mogoče in se v tem obsegu ne bi dogodilo, če ne bi istočasno bila vzpostavljena notranja vzpodbuda bližnjih povezav med spolnostjo in religijo.«⁴⁰ Človeška seksualnost je tako pristala v središču vzgojnega procesa, z njo so se ukvarjali meščanski in katoliški moralisti ter duhovščina.

Meščanske moralne norme in drugi sloji prebivalstva

Vsakršna oblika spolne morale je rezultat tega, kar Elias imenuje proces civiliziranja. Razvoj, ki je pripeljal do poveljevanja sramežljivosti, lahko najboljše razumemo ravno v okviru procesa civiliziranja družbe in razvoja buržuazije, se pravi novega razreda, ki je v razmerju do dvorne aristokracije in nižjih slojev začel uveljavljati načelo moralnega življenja. »Z roko v roki z njihovimi ekonomskimi dejavnostmi gre predvsem ideal spodobnosti, ki je postal značilen za njihov življenjski slog. /.../ Za svoj način življenja, ki je temeljil na zmernosti, predanosti, odrekanjem strastem, so mislili, da je vrednejši od tistega, ki ga živijo 'leni' nižji razredi in izprinjena aristokracija.«⁴¹ Ta način življenja je prinesel

⁴⁰ »Die äußerliche Veranlassung zur theologischen Behandlung sexueller Fragen boten teils Geständnisse perverser Individuen im Beichtstuhl, teils öffentlichen Skandale. In beiden Fällen suchte die Kasuistik gewisse Normen für die Beurteilung der verschiedenen, das Geschlechtsleben berührenden Dinge vom religiösen Standpunkt aus festzustellen. Das wäre aber nicht möglich gewesen und im diesem Umfange nicht geschehen, wenn nicht zugleich eine innere Veranlassung in den nahen Beziehungen zwischen Sexualismus und Religion vorgelegen hätte«. Iwan Bloch: *Das Sexualeben unserer Zeit*, str. 131.

⁴¹ George L. Mosse: *Nacionalizem in seksualnost*, str. 14. V citirani knjigi avtor podrobno raziskuje zvezo med moralno oziroma spodobnostjo. »Nacionalizem je pripomogel, da je spodobnost premagala vse ovire in zavladovala, zato je zviševal njena merila, kadar je bilo potrebno, njenega bistva pa se ni dotikal.« (str. 20) Vendar tema presega okvir razprave. Na drugi strani pa se je že z romantiko pojavilo idealiziranje kmečkega življenja, ki ga je v 20. stoletju prevzel in nadaljeval nacizem. (O tem Reinhard Sieder: *Socialna zgodovina družine*) Idealiziranje je v razpravah o npravstvenosti in seksualnosti pridobilo na antropološki vrednosti, v njem so namreč mnogi videli »zdravo kri« naroda, ki v razmer-

s seboj tudi močno spremenjeni »prag mučnosti«, kakor ugotavlja Elias. Za družbo na prelomu 19. in 20. stoletja, oblikovano v meščanski morali in s spremenjenim »pragom mučnosti«, je Freud zapisal: »Naša kultura je v splošnem osnovana na zatiranju nagonov. /.../ Odpoved je bila v toku razvoja progresivna. Njene posamezne korake je sankcionirala religija; tisti del zadovoljitve nagonov, ki so se mu ljudje odpovedali, je bil žrtvovan božanstvu, javno dobro, ki je bilo s tem pridobljeno, pa je bilo razglašeno za 'sveto'.«⁴²

Moralisti, ki so se trudili, da bi se pravila spodobnosti izoblikovala med meščanskim prebivalstvom, so poskušali podobno razširiti tudi med podeželskim prebivalstvom in kasneje med delavstvom. Med slednjim je bilo to še bolj zahtevna naloga, saj so ti ljudje s preselitvijo v mesto pretrgali vez z družbenim ustrojem, ki jim je določal pravila vedenja in obnašanja. Delavci so bili namreč v mestu prosti družbenega nadzora domačega okolja in tako še bolj neobčutljivi za norme in zahteve moralistov. Zato so poskušali s kombinacijo tradicionalnih pravil okolja in meščanske morale. Podoba družine, ki jo je npr. izoblikovala slovenska moralistika v 19. stoletju, pa je na »eni strani svetopisemska in koherentna z doktrino potridentske Cerkve, po drugi strani pa prevzema nekatere temeljne značilnosti meščanske družine.«⁴³

Osnova, na kateri so se vzpostavili novi odnosi ter vloge moških in žensk, so bili spolni značaji, ki so jih izpeljevali iz narave spolov. Se pravi, iz specifičnih lastnosti ter sposobnosti moškega in ženske, ki so bile uveljavljene v ekonomiji meščanskega življenja. »Če je po eni strani površno privzemala tisto, kar se je zaradi delitve dela med spoloma do konca 18. stoletja že uveljavilo, je pozneje postala

ju do meščanskega človeka še ni pokvarjena. Slovenci naj bi bili zaradi tega v prednosti pred ostalimi narodi, tako je npr. menil tudi dr. Henrik Tuma v svoji razpravi *Seksuelni problem*: »Naš narod je čil in zdrav. Lastnega velikomestnega življenja nimamo, zato so tudi perversnosti in korupcija med nami tuja rastlina.« (V: *Naši zapiski*, zv. 3, 1911, str. 101–111) Podobno mnenje je leto poprej, v isti reviji, izrazil Ivan F.: »Njih sveža in neskvarjena kri po malem zadržuje propast velikomestanstva, ker drugače bi telesno še globje propadlo.« (V: *Problem spolne ljubezni*, *Naši zapiski*, 1910, zv. 12, str. 353–364)

⁴² Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala, str. 133–156.

⁴³ Marta Verginella: *Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržaškega podeželja*, *Zgodovinski časopis*, 1993, št. 4, str. 531–545.

»Preverjanje čvrstosti...«

sila, ki je vse bolj oblikovala resničnost./.../ Spolni značaji - ideološko jedro meščanske patriarhalnosti - so se v teku 19. stoletja razširili daleč prek meja meščanstva.«⁴⁴ Spolni značaji so tako določali pravila vedenja spola in z njimi povezane spodobnosti. Spodobnost pa je zavadala vedenjskim vzorcem na osnovi odnosa do telesa. Spodobno ali dostojno se je tako izoblikovalo tudi skozi odnos do spolnosti. »Zato primerne vedenja in morale ne moremo ločiti. Oba sta bila bistvena vidika človekovega nadzora nad spolno slo.«⁴⁵ Za napotke o vzgoji so meščanski družbi služili tudi številni priročniki oziroma bontonji, ki so bili izdani v ta namen.⁴⁶ Tudi v meščanskem okolju je šlo za dolgotrajen proces učenja vseh kreposti spodobnega vedenja.⁴⁷ Življenjski slog, ki ga je v okviru meja spodobnosti, to je morale, razvilo meščanstvo, se je, kot sem že omenil, širil ali so ga vsaj poskušali razširiti »ne glede na to, koliko – veliko ali malo – politične moči je imela buržoazija, se je njen življenjski slog razširil navzgor v aristokracijo in navzdol v nižje razrede.«⁴⁸ Tak strog nadzor in vzgoja otroka sta bili mogoči le v zaprtem in urejenem okolju meščanskega stanovanja, v meščanskem domu, ki je bil »trdnjava zasebnosti, zaščiten z zidovi, služabniki in temo. Bil pa je tudi kraj, kjer je vrelo od notranjega konflikta, mikrokozmos, skozi katerega je tekla vijugasta, nepoštena meja med javnim in zasebnim, moškim in žensko, gospodom in služabniki, starši in otrokom, družino in posameznikom.«⁴⁹

Spolni značaji so se zaradi tega lahko uveljavili predvsem v meščanskem okolju, na podeželju pa niso bili nikoli tako strogo upoštevani, saj v kmečki ekonomiji vloge pri opravljanju del nika- kor niso bile tako strogo zamejene. Na kmetiji je bilo tudi razmerje do erotike in spolnosti bistveno bolj povezano s hišnim gospodarstvom, ki je moralo obstati in je zato omejevalo svobodo dedujo-

čih otrok. Tisti pa, ki so kmetijo lahko zapustili, kot nededujoči otroci, posli in delavci na domu, so bili v tem oziru vsekakor svobodnejši. Skupinska kmečka opravila so denimo lahko pripeljala do izbire partnerja, zato je bil tudi odnos do druž- enja fantov in deklet drugačen in bolj sproščen ter predvsem premalo sramežljiv, da bi ustrezal zah- tevam moralistov, ki so se nad takšnimi druženji zgražali in jih skušali čim bolj omejiti.

Na slovenskem podeželju nam stanje zelo dobro prikažejo vizitacijska poročila v dnevniku ljubljanskega škofa Jegliča. V času svojega škofo- vanja je večkrat osebno vizitiral po župnijah svoje škofije. Stanje, ki mu je bil priča, ga je večkrat zelo razžalostilo, kar ga je tudi spodbudilo k pisanju poučnih in vzgojnih del, da bi mladenke in mla- deniče podučil v spolnosti. Stanje je videl kot zelo slabo, saj je veliko tudi spovedoval. Pri spovedih je slišal za mnoge plesse, ponočevanja in pijanče- vanja. A tudi skupna kmečka opravila so ga hudo motila. Na eni izmed vizitacij je tako zapisal, da je problematično ravno večerno delo: »V teh krajih škoduje silno mnogo lupljenje češpelj. Dela se zvečer, povabijo se dekleta in fantje pritisnejo, pa se huda pohujšanja gode.«⁵⁰ Da so se na deželi vaška dekleta bolj pogosto spuščala v predzakonske avanture, je vidno iz števila nezakonskih otrok na podeželju. Sredi 19. stoletja je bila Avstrija namreč v samem evropskem vrhu po številu nezakonskih otrok, pri čemer je najbolj izstopala Koroška s kar 45,8 % otrok, ki so bili rojeni kot nezakonski. Razlike med deželami pa so bile precejšnje, na Kranjskem npr. ta številka ni presegla 11 %.⁵¹ O tem nam veliko

⁵⁰ Jegličev dnevnik, 2. 4. 1901.

⁵¹ Podatki so za leta 1870/74, v: Michael Mitterauer: Familien formen und Illegitimität in ländlichen Gebieten Österreichs, Archiv für Sozialgeschichte, Band XIX, 1979, str. 123–188; Na Kranjskem in Štajerskem se je skokovita rast števila ne- zakonskih otrok začela med letoma 1800 in 1820. Uprav- no poročilo za Štajersko leta 1834 npr. navaja, da se je v zadnjem letu dni rodilo 25.117 zakonskih in 7.241 neza- konskih otrok. Razmerje med nezakonskimi in zakonskimi otroci je bilo v graškem, mariborskem in celjskem okolišu 1 : 5, v gornještajerskih kresijah pa celo 1 : 2. Na porast števila nezakonskih otrok je vplivalo več dejavnikov. Med njimi je bila tudi »izguba« vpliva Cerkve oz. njenih moral- nih predpisov na kmečko prebivalstvo, ki očitno tudi zaradi vse večje potrebe po delovni sili ni izvajalo ostre socialne kontrole. Andrej Studen: Nezakonski otroci, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, odg. ur. Janez Cvirn, Ljubljana 2005, str. 198–199. Glej še Sabina Žagar Žnidaršič: Ora et labo- ra in molči ženska!, Pregled demografije Kranjske in pri- dobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910, Ljubljana, 2000;

⁴⁴ Reinhard Sieder: Socialna zgodovina družine, Ljubljana, 1998, str. 269.

⁴⁵ George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost, str. 13.

⁴⁶ Prim. Ivan Vesel: Olikani Slovenec, Ljubljana, 1868; Jožef Valenčič, Vzgoja in omika ali izvir sreče, Ljubljana, 1899; Edvin Rozman, O dostojnosti, Ljubljana, 1909; Urbanus: Knjiga o lepem vedenju, Ljubljana, 1910.

⁴⁷ Andrej Studen: Stanovati v Ljubljani, Ljubljana, 1995, str. 136–137.

⁴⁸ George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost, str. 271.

⁴⁹ Michelle Perrot: Scenes and Places; At Home, v: A History of Private Life IV, From the Fires of the Revolution to the Great War, Ed. Michelle Perrot, Gen. Ed. Philippe Aries and Georges Duby, Cambridge/London 1990, str. 346.

povejo tudi sirotišnice in najdenišnice, ki so bile postavljene v mestih v 18. in 19. stoletju, najdenčki pa so bili masovni pojav. K dejstvu, da se je v mestih pojavljalo tolikšno število sirot, so namreč prispevala tudi dekleta s podeželja, ki so se z »diskretnim rojstvom« nezakonskega otroka v mestu izognila socialnemu nadzoru in stigmatizaciji lokalnega okolja.⁵²

Pritiski modernega sveta in sramežljivost

Krščanske moraliste na Slovenskem je težilo, da sramežljivost med prebivalstvom različnih slojev ni enakomerno razširjena in tudi ne zahtevana. Škof Jeglič je v ta namen denimo razširjal Marijine družbe, ki naj bi skrbele za nraštveno vzgojo deklet na podeželju. Vedno večja razširjenost pritisklin modernega sveta, kot so večja mobilnost ljudi zaradi železnice, večja pismenost ter vse boljši in lažji dostop do časopisja in literature, so sprožili splošno zaskrbljenost nad nraštvenim stanjem podeželskega prebivalstva. »Na sloje prebivalstva, ki so bili prej docela nedotaknjeni, se je razširil doslej nezasičen luksuz; nereligioznost, nezadovoljstvo in poželjivost so se povečali v širokih krogih ljudi; zaradi prometa, ki je do skrajnosti povečan, zaradi telegrafskih in telefonskih mrež, ki prepletajo ves svet, so se razmere v žitju in bitju popolnoma spremenile.«⁵³

V navedenem je Freud iskal vzroke za nervozen strah, da se duha novega časa ne bi preveč navzelo tudi podeželje. Moralisti iz cerkvenih krogov so prevzeli nalogo opozarjanja prebivalstva na slabe navade novega časa, pri tem pa izpostavljali pogubni liberalizem, brezverstvo, poželjivost in še kaj, ki da moralno in fizično uničujejo poštenega človeka. Nevrolog Erb in drugi so vzroke za nervoznost ljudi iskali predvsem v zunanjih dejavnikih, ki so privedli do prerazburjenih in zaradi užitka izčrpanih živcev. Tudi Richard von Krafft-Ebing je menil, da nervozo povzroča prerazburjeni živčni sistem. V uvodu svoje knjige *O zdravih in bolnih živcih* je zapisal: »Črv, ki gloda sadež kulturnega

življenja, in jemlje veselje do življenja in življenjsko moč je tako imenovana nervoznost. /.../ V naši moderni družbi prinese nešteto ljudi s seboj na svet šibko konstitucijo, ki se ni zmožna upreti slabim vplivom vseh vrst.« Sveto pismo je tako v novih raziskovanjih naravnih zakonitosti v dednosti, po mnenju mnogih, dobilo novih potrditev za svoje besede: »Strašna resnica raziskovanja narave in potrditev stavkov svetega Pisma: 'Grehi vaših očetov bodo na vas maščevani vse do tretjega in četrtega uda.'«⁵⁴ Takšne ugotovitve so bile moralistom v veliko pomoč, saj so nudile znanstveno utemeljitev ter potrditev njihovih zahtev in želja, da bi čim bolj razširili moralno »čisto« življenje.

Ob svarilih, ki so opozarjala na bolj abstraktne in ne tako oprijemljive posledice, pa so prihajala tudi svarila, ki so svojo oporo iskala v medicinski znanosti, predvsem nevrologiji, kar je bilo v stoletju hitrega znanstvenega razvoja v tej znanosti in hkratnega razvoja psihologije precej pogosta zaslomba. Preko le-te se je poskušalo utrditi prepričanje, da mora biti seksualnost kot nižji čut podrejena kontroli in nadzorovanju ves čas življenja, saj da so to »težnje, ki se snujejo na dnu človeške duše in katerih pojave natura sama, kar se tiče človeštva in celo višje organizovanega živalstva, zakriva.«⁵⁵ Nevarnosti so torej izhajale iz neukročene narave človeka, ki je ali pa bi lahko, po zatrjevanju nekaterih, povzročala usodno oslabitev telesa. Tako je tudi ljubljanski škof Jeglič v enem izmed navodil duhovnikom škofije skušal podrobneje razložiti usodne posledice masturbacije za človeka, pri tem pa se je oprl na »fiziološke značilnosti človeka /.../ Pokvari se spolni organ, pešajo vedno vzburjeni živci, izgublja se telesna moč, porode se bolezni posebno v mozgu, slabe možgani in zato spomin in moč mišljenja. Še hujši pa je smrtni greh ...«⁵⁶

Ob bolezenskih obolenjih živčevja zaradi prevzbujenosti so v 19. stoletju tudi druge takrat neozdravljive bolezni povezovali z nraštveno »ne-normalnostjo«. Tako so bili na sumu tudi tisti, ki so zboleli za jetiko. »Jetika se je zdela kot usoda, kateri se človek ni mogel izogniti, takoj ko je bil njej zaznamovan – usoda telesa, ki je na sebi nosilo neznan madež, ali usoda življenja, ki je doživelo 'eksi-

Mojca Ramšak: *Mama me je s policijo gnala nazaj, ko sem dobila sina ali O nezakonskih otrocih na Koroškem v 19. in prvi polovici 20. stoletja*, v: *Etnolog*, št. 7, 1997.

⁵² Več o temi najdenčkov: Verena Pawlowsky: *Mutter ledig – Vater Staat, Das Gebär- und Findelhaus in Wien 1784–1910*, Innsbruck/Wien/München/Bozen, 2001.

⁵³ Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala in moderna nervoznost; *Problemi*, št. 5/6, 2002, str. 133–156.

⁵⁴ Richard von Krafft-Ebing: *Über gesunde und kranke Nerven*, Tübingen, 1886.

⁵⁵ Franc Terseglav, *Čas*, 1907.

⁵⁶ Škofijski list, Pastoralne konference leta 1906.

Ich koch ihm täglich Eier
Und Selleriesalat
Es ist die alte Leyer
Ich weik mir keinen Rath.

Illustration aus einem handschriftlichen Liederbuch des 19. Jahrhunderts zu dem Volkslied: »Ich bin ein junges Weibchen und hab' ein' alten Mann . . .

»Ilustracija iz rokopisne pesmarice iz 19. stoletja.«

stencialno poškodbo' v 'samouničujočem duševnem ognju'. Neznani izvor bolezni je povzročil, da so iskali vzroke v nenormalnosti bolnikov oziroma njihovega življenja. »Pogled zdravnikov se je vedno znova ustavljal na seksualnosti, da bi v njej iskali skrivnostni izvor jetike.«⁵⁷ Skrito »razvratno« življenje ali skriti odklonski seksualni nagibi so se po mnenju mnogih morali pokazati kot telesna oslabelelost in obolelost za raznimi boleznimi.

Vzgojna literatura

Zahteve po vcepljanju sramežljivosti so bile zaradi predstavljenih učinkov na človeštvo stalno prisotne v krščanski vzgojni literaturi, katekizmih, bontonih in še kje. Posebno zavzeto so se moralisti vzgojnega pisanja lotili v 19. stoletju, ko lahko zasledimo vedno večji obseg izdajanja teh priporočil, napotkov in nasvetov. Same zahteve moralistov se v bistvu niso spreminjale. Če primerjamo Slomškove članke v *Drobtinica* ali v *Zgodnji danici* in druge spise s srede 19. stoletja s knjižicami Antona Jegliča, ni najti podobnosti samo v predstavitvi in določitvi problema, temveč tudi pri metodah reševanja. Namenjeni so bili predvsem mladim pred poroko, staršem, dekletom ter »vzgojnim delavcem«. Njihov glavni namen je bil obvarovati človeka pred lastnimi nagoni, ki se porajajo ob raznih priložnostih. Sramežljivost »kot obramba« lahko popusti oziroma se razvije v nesramežljivost iz več vzrokov. V *Drobtinica* jih je (verjetno; ni podpisan) Slomšek našel pet in ti so naslednji: »1. Zani krnost starišev, ki dajo otrokom obdvojega spola v enim vojdrji ležati, alj jih clo v svojo zakonsko postelo jemlejo – jih pustijo gole hoditi, se v samoti po kotih potikati itd. /.../ 2. Gizdnost alj oholost (nečemer nost) deklet, ako jih matere razvadijo na ošabna oblačila, kako bi drugemu spolu dopadle, razgalene hodile. /.../ 3. Pregrešen ponos in hvala mladeničev, koji se svojega razuzdjanega djanja – zapeljevanja, clo očitnega greha hvalijo in v hudobijah časti iščejo. /.../ 4. Očitno pohujšanje, ako nesramni posli, rokodeli vpričo otrok klafajo, se nespodobno cukajo, pijani po ošterijah delajo, kar je povedati strah. /.../ 5. Razvada v jestvini in pijači poželenje mesa obudi. Preveč kave, močnega vina, žganja in drugih sladčic

poživini človeka, de je kakor konj in mezeg, ktera pameti nimata. /.../.«⁵⁸

Sramežljivost naj bi bila najbolj učinkovito varovalo. »Dokler je človek sramežljiv, slabega niti ne misli niti ne govori niti ne dela; njegova čista vest ga sili vedno k izpolnjevanju dolžnosti in dokler izpolnjuje te natančno, je srečen. Zatorej naj bi vsak človek prirojeno sramežljivost, kakor največjo blaginjo marljivo gojil in skrbno varoval, ali izgubljeno, kakor hitro mogoče zopet pridobil. /.../ Tudi kadar je sam, naj ne misli na nesramnosti, nego vedno naj skrbi za prostost svojega srca in za nežnost vesti. Človek, ki dela resno in ima skrbi, itak ne utegne razmišljati nečednih dejanj. Zato naj ima človek vedno nekaj opravila.«⁵⁹ Tudi pravilnik za dijake Škofijskega zavoda sv. Stanislava je zato vseboval točko o sramežljivosti, ki je v primeru kršenja zahtevala tudi izključitev. »Stroga sramežljivost je tako bistvena poteza plemenitega značaja, da se imenuje 'podlo' vse, kar ji nasprotuje. Zato naj se med gojenci nikdar ne čuje beseda, ki bi le količkaj žalila sramežljiva ušesa. Kdor bi pa zoper sramežljivost kakorkoli grešil, se takoj izključi iz zavoda.«⁶⁰ Na velik pomen sramežljivosti je opozarjal že Slomšek v prvi polovici 19. stoletja v svoji večkrat ponatisnjeni knjižici *Krščansko devištvo*. Sramežljivost je namreč uvrstil med deset prijateljev in prijateljic devištva in zapisal: »To je Bog dal nedolžnosti za varuhinjo. Sramežljivost je notranji božji glas, ki te opominja, kadar si v pregrešnih nevarnostih. Tvoje srce sprehaja sveti strah in rdečica spreletava tvoje lice. /.../ Sramežljivost je rahel cvet deviškega stanu; nesramna prešernost pa je pri deklicah to, kar je smrad pri rožah.«⁶¹

V prvem slovenskem bontonu najdemo »dokaze« o spremenjenem odnosu do seksualnosti, ki ga je prineslo 19. stoletje, oziroma »dokaze« o spremenjenem pragu mučnosti. Bonton Ivana Vesela *Olikani Slovenec* se namreč v precejšnji meri zgleduje po že omenjenem delu von Kniggeja *O občevarju med ljudmi*. Del, ki govori o občevarju z ženskami, prinaša pri Kniggeju celo napotke glede

⁵⁷ Günther Landsteiner, Wolfgang Neurath: *Krankheit als Auszeichnung eines geheimen Lebens, Krankheitskonstruktion und Sexualität anhand der Lungentuberkulose um 1900*, v: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 5, 1993, 3, str. 358–387.

⁵⁸ *Drobtinice* za leto 1851, str. 91–92.

⁵⁹ Jožef Valenčič: *Vzgoja in omika ali izvir sreče*, Ljubljana, 1899, str. 31–32.

⁶⁰ Anton Bonaventura Jeglič: *Pravilnik za gojence škofijskega zavoda sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano*, Ljubljana, 1920, str. 8–9.

⁶¹ Anton Martin Slomšek: *Krščansko devištvo*, Prevalje, 1924, str. 44. Prva izdaja je izšla v Celovcu leta 1834.

občevanja s koketami ali ljubicami, v bontonu, izdanem leta 1868, pa te vsebine ni več, saj se je avtor v tem delu bistveno omejil. »Nikomur ni treba preveč žalovati, ako si ne pridobi dopadajenja in všečnosti krasnega spola.«⁶² Podobno je bilo s slovensko priredbo knjige o izboljšanju in podaljšanju življenja z naslovom *Makrobiotika* iz leta 1864, ki jo je konec 18. stoletja napisal znani in ugledni nemški zdravnik Christoph Wilhelm von Hufeland.⁶³ Enajst strani v izdaji iz 18. stoletja se je skrčilo le na stran in pol. V novejši izdaji je tako izpuščen del, ki razlaga o nevarnostih spolnih bolezni in onaniji. Sicer pa je že Hufeland menil (v slovenski priredbi je mnenje ponovljeno), da »med vsemi sredstvi, ki življenje kratijo, ne poznam nobenega, katero bi tako razrušljivo moč imelo, in tako popolnoma vse lastnosti za pokrajšanje življenja v sebi zjedini, kakor to; ta razuzdanost se mora za najmočnejše sredstvo pokrajšanja življenja vzeti«. Ko pa bi moral, če bi dosledno sledil originalu, zapisati še nekaj besed o »venerinih« boleznih, je raje prekinil poglavje z besedami: »Namen te knjige mi ne dopušča še tu kaj več o tej najpogubnejši strasti govoriti.«⁶⁴

Na Slovenskem lahko »proces civiliziranja« in poskuse izboljševanja nravstvenega stanja na podeželju spremljamo prav skozi krščansko vzgojno literaturo in nasvete, izdane v krščanskem časopisu. Le-ti so bili v veliki večini namenjeni kmetu in nam zato pričajo tudi o kmečkem vsakdanu, ki nravnosti, kakršno so hoteli uveljaviti moralisti, še zdaleč ni pripisoval dovolj pomena. Meščansko stanovanje z zahtevo po ločenih prostorih in intimnosti na podeželju (pa tudi v revnih stanovanjih delavcev) ni bilo uresničljivo. Moralisti so to zagato poznali in zato poudarjali, da je potrebno paziti. »Sramožljivost otrok se tudi podkopa in v nevarnost postavlja, kadar se otroci ali pa odraseni vpričo njih oblačijo ali slačijo, še bolj pa s tem, ako skupaj spe, morebiti celo oba spola v tisti spavnici, ali pa še v eni in tisti postelji.«⁶⁵ Da otroka ne bi zapeljala domišljija v nevarnost pohujšanja njegove nedolžnosti, je bilo potrebno njegovo domišljijo

skrbno usmerjati in ga naučiti, da je znal sam »krotiti huda nagnjenja in se varovati tega, kar je škodljivo, napačno, pregrešno, ko bi bilo še tako prijetno, kar je ostudno, tega se varovati, če ga tudi nihče ne vidi«.⁶⁶

Sramežljivost je imela vlogo prvega branika pred grehom, zato ker »otroci, katerih ni sram, jih tudi greha ni strah in božji angel jih je zapustil«. Zato je bilo potrebno sramežljivost ohraniti, da bi se v otroku vzbudil občutek o vseprisotnosti Boga, ki skrivanj po kotih še posebej ne mara. »Iz mladega jim pravite, da Bog vse vidi, Bog vse ve, naj bo tema še tako terda, stena še toliko tolsta; Bogu se skriti ne moremo.«⁶⁷ Tudi naravno okolje, flora in favna podeželja, sta nudila preštevilne nevarnosti, ki so sramežljivost spodbujale. »Starši pazite nato, da otrok nikjer ničesar ne vidi, kar bi ga opozorilo na spolne stvari in na zarod človeka. /.../ Ako se kaj takega opazi pri živalih, kar pač ne bo mogoče otroku vedno prikriti, naj se dotično delo označi kot živalsko, ki je nespodobno in se ga mora človek sramovati.«⁶⁸

Takšna vzgoja v krščanski veri je bila po mnenju moralistov nujna, saj samo posvetno znanje ni moglo biti resnično nravno, predvsem pa ni nudilo dovolj moči in opore za nevarna obdobja. Ker naj bi bila posvetna vzgoja in omika premalo za obvladovanje spolnih nagonov, takšna vzgoja ni zadostovala za ohranitev moralne čistosti. »Taka zgolj posvetna omika, taka vnanja lepota čedne obnašanja, tak vnanji lišp, ki pokrivati ima notranje strasti in pregrehe, pa jih vendar ustaviti ne more, da bi se ne pokazale in na svetlo ne priderle, velikrat z izgubo sramežljivosti.«⁶⁹ Navodila duhovnikom ljubljanske škofije o vzgoji mladine, ki so nastala skoraj pol stoletja kasneje, se v ničemer niso razlikovala od predhodnih oziroma so bila še konkretnjša in ostrejša. Mladeniča je bilo potrebno prestrašiti pred lastnimi nagoni, zato pa se je bilo potrebno zelo truditi in si prizadevati za nravstveno vzgojo. Škof je zato duhovnikom priporočal: »Premišlujemo pripomočke za mladeniča, da nagnjenja, strasti in nevarnosti spozna in da jih zasovraži, pripomočke, da si okrepi voljo boriti se zoper nje z vso silo

⁶² Ivan Vesel: *Olikani Slovenec*, Ljubljana, 1868, str. 65.

⁶³ Christoph Wilhelm von Hufeland: *Makrobiotik oder die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern*, Jena 1796.

⁶⁴ Matija Prelog: *Makrobiotika*, Ljubljana, 1864, str. 113–114.

⁶⁵ Andrej Likar: *Sveti zakon, Kaj je, od kod in pa ktere dolžnosti naklada, Ženinom, nevestam, posebno pa zakonskim v poduk, Celovec, 1856 str. 114. V Zgodnji danici so poglavje o žaljenju sramežljivosti povzeli 22. mal. serpana 1870.*

⁶⁶ Zgodnja danica, 30. kimovca 1870.

⁶⁷ Drobtnice, 1846, str. 182.

⁶⁸ Anton Bonaventura Jeglič: *Staršem, Drugi zvezek: Pouk o vzgoji*, Ljubljana, 1910, str. 64.

⁶⁹ Zgodnja danica, 29. mal. serpan 1870.

za nasprotno krščanske čednosti. Ti pripomočki so poduk, molitev, sveti zakrament.«⁷⁰

Vsekakor je bil meščanski razred v zahtevah npravstveno-moralnega življenja ter v oblikovanju ideala meščanskega doma in družine drugačen od ostalih družbenih skupin. Avtorji poučnih moralnih zgodb in navodil so se zgledovali prav pri meščanski družini, tako da so poskušali katoliški pisci in moralisti meščansko pridobitev naravnih potlačitev ali zatiranje nagonov, kakor je temelje kulture z začetka 20. stoletja opisal Freud, načrtno uveljaviti tudi pri nemeščanskem prebivalstvu.

Retorika deviantnosti v vzgojni literaturi

Varuhi javne morale so podobo npravstveno krepstnega življenja namreč želeli videti pri vsem prebivalstvu, o čemer nam pričajo različno časopisje in publikacije, ki so izhajale na Slovenskem. Posebno popularne so bile več desetkrat ponatisnjene knjižice Antona Martina Slomška. V časopisju so bralci največ nasvetov o ohranitvi čistosti našli v *Drobtinica* in v *Zgodnji danici*. Skozi desetletja so si sledile zgodbe, nasveti, pridige ipd., ki so opozarjale ljudi na blato umazanije, gnus in smrtni greh, ki ga v sebi nosi spolni nagon. Da pa bi to dosegli, so uporabljali preprosto dvopolno retoriko, ki jo lahko poimenujemo tudi retorika deviantnosti.

Da bi ljudje spoznali, kako pomembna je sramežljivost, so moralisti ustvarili kup del, ki so opozarjala na nevarnosti ob izgubi sramežljivosti. Misli o spolnosti so prikazovali kot greh nečistovanja in ob tem uporabljali čim bolj slikovit besednjak. »Hude nečiste misli bodo kakor po letu tvojo glavo obhajale, nespodobne želje se kakor črvi v tvoje srce nalezle in tvojo nedolžnost umorile.«⁷¹ Sramežljivost je seveda imela tudi mesto med angeli v nebesih. To lepoto so moralisti v zamaknjenosti povelečevali in opevali. »Nekako angelsko lepo je, ako otrok sramežljivo zardi, kadar se mu kaj nespodobnega ali celo nesramnega pokaže, se proč obrne in odide akoravno še ne ve, kaj je nesramno.«⁷²

Moralisti, duhovniki in ostali poklicani za varovanje npravnega zdravja so ljudi na podoben način v nedogled opozarjali, da naj se varujejo greha, saj da lahko ima ta strašne posledice že v zemeljskem življenju, v posmrtnem življenju pa da jih gotovo čaka le še večno trpljenje. Na zelo poveden odgovor na vprašanje, koliko so ljudje dejansko upoštevali nasvete varuhov morale in krepstnega življenja, sem ponovno naletel v *Drobtinica* iz leta 1846. Tam se namreč najde prilika o dveh zakoncih, ki nista živela po božji volji in ju je doletela nesreča. Pri razlaganju početja mlade Lenke, ki je svojega bodočega moža zapeljevala, je avtor zapisal: »Kdor hoče kdaj srečen biti, ne sme nečistosti bolj ljubiti kakor Boga. Pregreha nima sreče, tudi nečistost nje ne da; najsiravno ljudje ne verjamejo.«⁷³ Ta resignirana ugotovitev neimenovanega pisca nam lepo in enostavno predstavi dejansko stanje med prebivalstvom, katerega so za to poklicani ljudje poskušali spremeniti. Kot sem že omenil, so mnoge publikacije in predvsem katoliško časopisje objavljali vzgojno-moralne sestavke, ki poudarjajo dragocenost devišstva in umazanost grešnega pozečenja ter nezakonskega vdajanja spolnosti.

Nedolžnost in sramežljivost sta v krščanstvu vedno predstavljali najvišji vrednoti. Sreda 19. stoletja je prinesla njuno potrditev, saj je bila resnica o brezmadežnem spočetju spremenjena v aksiom. Da bi preprosto ljudstvo dojelo koristnost deviškega stanu, so sijočo lepoto nedolžnega človeka (predvsem deklet) hvalili in poudarjali, češ da ni lepšega ter Bogu ljubšega na tem svetu, kot so nedolžna dekleta in mladeniči. Besedišče stavkov je bilo zato polno hvale sramežljivosti. »Ni lepšega časa v celim človeškim življenju, kakor dnevi čiste nedolžnosti. Z veseljem se ogledamo na juterno sonce, ki v svoji svetlobi po nebu perplava, ino s svojimi rudečimi žarkami hribe in doline poliva; pa še lepši, še bolj veselo je viditi mladenča in deklico, dokler sramoživost na njih licah cveti, in jih sovražna zapeljivost v roke dobila še ni.«⁷⁴ Na drugi strani so poskušali biti enako dramatični, ko so opozarjali na »nečistost«. Nobena beseda ni bila dovolj ostra, da bi opisali sramoto, ki doleti človeka ob izgubi sramežljivosti na način, kot je npr. zunajzakonska izguba deviškega venca. »Černo je oglje, de ne more bolj biti, inu strupen je modros, de se ga vsak bati

⁷⁰ Škofjski list, leto 1903, št. 1, str. 6.

⁷¹ Anton Martin Slomšek: Krščansko devišstvo, Prevalje, 1924, str. 25.

⁷² Anton Bonaventura Jeglič: Na noge v sveti boj!, Tretja knjiga: V boj za srečno in veselo krščansko življenje, Prevalje,

1921, str. 75.

⁷³ Drobtinice za leto 1846, str. 27.

⁷⁴ Drobtinice 1847, str. 84.

»Tudi šampanjec ne pomaga več.«

mora; vendar veliko bolj gerda ino črna je nečistost, ino bati in varvati se nje bolj moramo, kot vsake kače. /.../ Nečistost bo kakor blato na cesti pomen-drana, ino na gnoj zavržena.»⁷⁵

Retorika moralistov je torej spolno življenje opredeljevala s pojmom *čisto*, kar je v praksi pomenilo spolno vzdržnost, in *nečisto*. Čisto je bilo le v primeru, ko je spolni akt služil spočetju. Logična posledica povečevanja, v našem primeru čistega, deviškega, je bila, da je spolnost tudi v zakonski postelji lahko postala sporna in »dobrodošla« dejavnost le v primeru združitve z namenom spočetja, ker da *»mora biti zakonska ljubezen čista, ne sme ljubiti, kar človeka poniža do živali ali celo pod žival /.../ Ljubezen časih ni čista, ljubi le mesene slasti, je mesena; mesena ljubezen pa je sovražstvo, ki dušo umori ...«⁷⁶*

Namesto zaključka

Pomembna sprememba v javni obravnavi spolnosti (oziroma njeni neobravnavi) je v časopisu na Slovenskem povezana z zaostritvijo odnosov med političnima strankama. Liberalci so še posebno radi napadali prislovično nraavstveno čistost katoliške stranke in njenih pripadnikov. Tako so se v *Slovenskem narodu* denimo norčevali iz Marijinih družb, ki so jih ustanavljali ravno z namenom, da mlada dekleta ohranijo v katoliški veri in jih zaščitijo pred »nevarnostmi« zapeljivih fantov. S prstom so pokazali na dekle iz brezoviške fare, ki je bila članica Marijine družbe in je na prsih nosila dve svetinjici. Pa vendar so mlado devico, kljub nedvomno dobremu poduku o nevarnostih zapeljivcev, zalotili z ljubčkom na seniku. Po poročanju *Slovenskega naroda* je mlada devica doma prejela *»tako zaušnico, da so svetinjice na prsih šklefetale«*. Ob tem naj bi dekle doma povedalo, da je ona še dobra, da so druge še veliko hujše. Logičen sklep liberalnega dnevnika pa je bil sledeč: *»Marijina devica ni nobena nič prida, če je bila tudi prej poštena, v Marijini družbi se gotovo pokvari.«⁷⁷*

Viri

- Iwan Bloch: *Sexualleben unserer Zeit*, Berlin, 1907.
- Drobtinice 1846, 1847, 1851.
- Felix Dupanloup Bischof von Orléans: *Die großen Pflichten der christlichen Frau*, Conferenzzreden, Mainz 1881.
- Enciklika sv. Oca pape Pija XII. 'O svetom djevičanstvu', Đakovo, 1954.
- Ivan F.: *Problem spolne ljubezni*, Naši zapiski, 1910, zv. 12.
- Sigmund Freud: »Kulturna« spolna morala in moderna nervoznost [Die »kulturelle« Sexualmoral un die moderne Nervosität] (1908), Problemi, št. 5/6, 2002.
- Sigmund Freud. Nelagodje v kulturi, Ljubljana, 2001.
- Christoph Wilhelm von Hufeland: *Makrobiotik oder die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern*, Jena 1796.
- Jegličev dnevnik (Anton Bonaventura Jeglič).
- Anton Bonaventura Jeglič: *Na noge v sveti boj!*, Tretja knjiga: V boj za srečno in veselo krščansko življenje, Prevalje, 1921.
- Anton Bonaventura Jeglič: *Pravilnik za gojence škofijskega zavoda sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano*, Ljubljana, 1920.
- Anton Bonaventura Jeglič: *Staršem, Drugi zvezek: Pouk o vzgoji*, Ljubljana, 1910.
- Adolph Freiherr von Knigge: *Über den Umgang mit Menschen*, Frankfurt 1777.
- Richard von Krafft-Ebing: *Über gesunde und kranke Nerven*, Tübingen, 1886.
- Andrej Likar: *Sveti zakon, Kaj je, od kod in pa ktere dolžnosti naklada, Ženinom, nevestam, posebno pa zakonskim v poduk*, Celovec, 1856.
- Matija Prelog: *Makrobiotika*, Ljubljana, 1864.
- Edvin Rozman, *O dostojnosti*, Ljubljana, 1909.
- Anton Martin Slomšek: *Krščansko devišvo*, Prevalje, 1924.
- Slovenski narod, 4. 4. 1905.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Slovenski standardni prevod, Ljubljana, 1996.
- Škofijski list, leto 1903, št. 1.
- Škofijski list, Pastoralne konference leta 1906.
- Franc Terseglav, Čas, 1907.
- Henrik Tuma: *Seksuelni problem*. Naši zapiski, zv. 3, 1911.

⁷⁵ Drobtinice 1847, str. 79.

⁷⁶ Janez Zabukovec: *Kratek poduk o svetem zakonu*, Ljubljana 1902, str. 3–4.

⁷⁷ Slovenski narod, 4. 4. 1905.

- Urbanus: Knjiga o lepem vedenju, Ljubljana, 1910.
- Jožef Valenčič, Vzgoja in omika ali izvir sreče, Ljubljana, 1899.
- Ivan Vesel: Olikani Slovenec, Ljubljana, 1868.
- Janez Zabukovec: Kratek poduk o svetem zakonu, Ljubljana 1902.
- Zgodnja danica 1870.

Literatura

- Peter Lewis Allen: The Wages of Sin, Sex and Disease, Past and Present, Chicago/London, 2000.
- Žan Delimo: Greh i strah, Stvaranje osečaja krivice na Zapadu od XIV. do XVIII. veka I, Novi Sad, 1986.
- Ulrike Döcker: Die Ordnung der bürgerlichen Welt, Verhaltensideale und soziale Praktiken im 19. Jahrhundert, Frankfurt/New York 1994.
- Norbert Elias: O procesu civiliziranja, Sociogenetske in psihogenetske raziskave, I-II, Ljubljana, 2000/2001.
- Michel Foucault: Zgodovina seksualnosti 1, Volja do znanja, Ljubljana, 2000.
- Agnes Heller: The Power of Shame, A Rational Perspective, London/ Boston/ Melbourne/ Henly, 1985.
- R. L. Jenkins: Guilt Feelings: Their Function and Dysfunction, v: Feelings and Emotions, The Mooseheart Symposium, Edited by Martin L. Reymert, C. E. Clifford, T. Morgan, New York/Toronto/London, 1950.
- Marija Jurić Pahor: Narod, identiteta, spol, Gorica, 2000.
- Günther Landsteiner, Wolfgang Neurath: Krankheit als Auszeichnung eines geheimen Lebens, Krankheitskonstruktion und Sexualität anhand der Lungentuberkulose um 1900, Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 5, 1993, 3.
- Thomas W. Laqueur: Solitary Sex, A Cultural History of Masturbation, New York, 2003.
- The Many Faces of Shame, Ed. Donald L. Nathanson, New York/London 1987.
- Michael Mitterauer: Familien formen und Illegitimität in ländlichen Gebieten Österreichs, Archiv für Sozialgeschichte, Band XIX, 1979.
- George L. Mosse: Nacionalizem in seksualnost, Morala srednjih razredov in spolne norme v moderni Evropi, Ljubljana 2005.
- Verena Pawlowsky: Mutter ledig – Vater Staat, Das Gebärd- und Findelhaus in Wien 1784-1910, Innsbruck/Wien/München/Bozen, 2001.
- Michelle Perrot: Scenes and Places; At Home, v: A History of Private Life IV, From the Fires of the Revolution to the Great War, Ed. Michelle Perrot, Gen. Ed. Philippe Aries and Georges Duby, Cambridge/London 1990.
- Mojca Ramšak: Mama me je s policijo gnala nazaj, ko sem dobila sina ali O nezakonskih otrocih na Koroškem v 19. in prvi polovici 20. stoletja, Etnolog, št. 7, 1997.
- Uta Ranke Heinemann: Katoliška cerkev in spolnost, Ljubljana, 1992.
- Edith Saurer: Zur Säkularisierung des Sündenkonzepts, v: Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung, Neue Wege der Religionsgeschichte, Hrsg. Michael Weinzierl, Wien 1997.
- Edith Saurer: Scham und Schuldbewußtsein. Überlegungen zu einer möglichen Geschichte moralischer Gefühle unter besonderer Berücksichtigung geschlechtsspezifischer Aspekte, v: »Das Weib existiert nicht für sich«, Hg. Heide Dienst, Edith Saurer, Wien 1990.
- Reinhard Sieder: Socialna zgodovina družine, Ljubljana, 1998.
- Andrej Studen: Nezakonski otroci, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, Ljubljana 2005.
- Andrej Studen: Stanovati v Ljubljani, Ljubljana, 1995.
- Andrej Studen: Za zdravje je potrebna snažnost: razpravljanje o nasvetih za telesno higieno v 19. stoletju na Slovenskem, Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2005.
- Marta Verginella: Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržaškega podeželja, Zgodovinski časopis, 1993, št. 4.
- Janja Žagar: Služkinje v Ljubljani, Traditiones 15, 1986.
- Sabina Žagar Žnidaršič: Ora et labora in molči ženska!, Pregled demografije Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910, Ljubljana, 2000.

Zusammenfassung

SCHAMHAFTIGKEIT ALS BOLLWERK GEGEN DAS „UNREINE“ IN DER GESELLSCHAFT DES 19. JAHRHUNDERTS

Die menschlichen Triebe waren und sind immer noch den Beschränkungen der Gesellschaft unterworfen. Das bürgerliche 19. Jahrhundert hat diesen Beschränkungen und der Kontrolle der Sexualität besonderes Augenmerk gewidmet. Im Allgemeinen war die Sexualmoral des 19. Jahrhunderts sehr puritanisch.

Schamhaftigkeit war jene „Tugend“, jener innere Sinn des Menschen, der dem Einzelnen ermöglichen sollte, die strengen Ansprüche der Moral zu erfüllen. Es war auch jener Sinn, der eine Distanz gegenüber den „verbotenen Gefühlen“ herstellen sollte; eine Schwelle, an der der Mensch Peinlichkeit und Widerwärtigkeit empfinden sollte, an der Schuldgefühle und später Reue auftreten sollten angesichts von sexuellen Wonnen in Gedanken, Worten oder Taten. Die Schamhaftigkeit sollte also die Furcht vor Gott, der Gesellschaft und anderen Autoritäten sicherstellen.

Die Meinung, dass die Schamhaftigkeit eines der bedeutendsten Gefühle für die kulturelle Entwicklung ist, wurde auch von katholischen Moralisten vertreten. Diese sahen in der Schamhaftigkeit vor allem ein Bollwerk der jungfräulichen Reinheit und versuchten sie daher schon während des Erziehungsprozesses im Bewusstsein der Kinder zu verankern.

Visitationsberichte im Tagebuch des Laibacher Bischofs Jeglič schildern die Situation in slowenischen ländlichen Gebieten sehr anschaulich. Während seiner Amtszeit hat Jeglič wiederholt die Pfarren seines Bistums persönlich visitiert. Er war über die vorgefundenen Verhältnisse oft sehr betrübt und dies spornte ihn auch zum Verfassen von lehrhaften und erzieherischen Werken an, mit denen er die jungen Mädchen und Burschen über die Sexualität belehren wollte. Die Lage schien ihm sehr schlecht, denn er nahm auch viele Beichten ab.

Die christlichen Moralisten in Slowenien bedrückte, dass die Schamhaftigkeit unter der Bevölkerung unterschiedlicher Schichten nicht gleichmäßig verbreitet und auch nicht gefordert war. Bischof Jeglič hat zum Beispiel Marianische Kongregationen propagiert, die für die sittliche Erziehung der Mädchen am Land sorgen sollten. Die immer größere Verbreitung der Gegebenheiten der modernen Welt – wie erhöhte Mobilität durch die Eisenbahn, größere Schriftekundigkeit und besserer und leichter Zugang zu Presseerzeugnissen und Literatur – verursachte eine allgemeine Besorgnis über den sittlichen Zustand der ländlichen Bevölkerung.

Die Forderung Schamhaftigkeit einzuimpfen war aufgrund der imaginierten Auswirkungen auf die Menschheit in der christlichen Erziehungsliteratur, in Katechismen, Benimmbüchern und anderswo ständig präsent. Besonders eifrig waren die Moralisten beim Verfassen erzieherischer Schriften im 19. Jahrhundert, wo diese Empfehlungen, Anweisungen und Ratschläge in immer größerem Maß herausgegeben wurden. Die Forderungen der Moralisten haben sich dabei im Grunde nicht verändert. Wenn man Artikel von Slomšek in den *Drobtinice* oder der *Zgodnja danica* und andere Schriften aus der Mitte des 19. Jahrhunderts mit den Büchlein von Anton Jeglič vergleicht, findet man nicht nur bei der Darstellung und Bestimmung des Problems, sondern auch bei den Lösungsansätzen große Ähnlichkeiten.

Eine wichtige Änderung in der öffentlichen Behandlung (oder Nichtbehandlung) der Sexualität in der slowenischen Presse ist mit der Verschärfung der Verhältnisse zwischen den beiden führenden politischen Parteien verbunden. Die Liberalen haben nämlich die sprichwörtliche sittliche Reinheit der katholischen Partei und ihrer Anhänger besonders gern angegriffen.

Schlagwörter: Moral, Sexualität, Schamhaftigkeit, katholische Moral.